Oikeustapauskokoelma

UNIONIN TUOMIOISTUIMEN TUOMIO (suuri jaosto)

28 päivänä tammikuuta 2025 *

Ennakkoratkaisupyyntö – Kilpailu – SEUT 101 artikla – Direktiivi 2014/104/EU – Kilpailuoikeuden rikkomiseen perustuvat vahingonkorvauskanteet – 2 artiklan 4 alakohta – Vahingonkorvauskanteen käsite – 3 artiklan 1 kohta – Oikeus täyteen korvaukseen aiheutuneesta vahingosta – Vahingonkorvaussaatavien siirtäminen oikeudellisten palvelujen tarjoajalle – Kansallinen oikeus, joka on esteenä tällaisen palveluntarjoajan asiavaltuuden tunnustamiselle näiden saatavien perimiseksi yhteisesti – 4 artikla – Tehokkuusperiaate – Euroopan unionin perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäinen kohta – Oikeus tehokkaaseen oikeussuojaan

Asiassa C-253/23,

jossa on kyse SEUT 267 artiklaan perustuvasta ennakkoratkaisupyynnöstä, jonka Landgericht Dortmund (Dortmundin alioikeus, Saksa) on esittänyt 13.3.2023 tekemällään päätöksellä, joka on saapunut unionin tuomioistuimeen 20.4.2023, saadakseen ennakkoratkaisun asiassa

ASG 2 Ausgleichsgesellschaft für die Sägeindustrie Nordrhein-Westfalen GmbH

vastaan

Land Nordrhein-Westfalen,

jossa asian käsittelyyn osallistuvat

Otto Fuchs Beteiligungen KG ja

Bundeskartellamt,

UNIONIN TUOMIOISTUIN (suuri jaosto),

toimien kokoonpanossa: presidentti K. Lenaerts, jaostojen puheenjohtajat F. Biltgen, K. Jürimäe (esittelevä tuomari), C. Lycourgos, I. Jarukaitis, A. Kumin, N. Jääskinen ja D. Gratsias sekä tuomarit E. Regan, I. Ziemele, J. Passer, Z. Csehi ja O. Spineanu-Matei,

julkisasiamies: M. Szpunar,

kirjaaja: yksikönpäällikkö D. Dittert,

ottaen huomioon kirjallisessa käsittelyssä ja 7.5.2024 pidetyssä istunnossa esitetyn,

* Oikeudenkäyntikieli: saksa.

ottaen huomioon huomautukset, jotka sille ovat esittäneet

– ASG 2 Ausgleichsgesellschaft für die Sägeindustrie Nordrhein-Westfalen GmbH, edustajinaan R. Lahme ja A. Ruster, Rechtsanwälte,

– Land Nordrhein-Westfalen, edustajinaan J. Haereke, D. Hamburger, C. Kusulis, S.-O. Nündel, G. Schwendinger, F. Süß ja K. Teitscheid, Rechtsanwälte,

– Otto Fuchs Beteiligungen KG, edustajinaan J.-H. Allermann ja C. Thiel von Herff, Rechtsanwälte,

– Bundeskartellamt, asiamiehinään J. Nothdurft ja K. Ost,

– Saksan hallitus, asiamiehinään J. Möller ja R. Kanitz,

– Euroopan komissio, asiamiehinään A. Keidel ja G. Meeβen,

kuultuaan julkisasiamiehen 19.9.2024 pidetyssä istunnossa esittämän ratkaisuehdotuksen,

on antanut seuraavan

tuomion

1 Ennakkoratkaisupyyntö koskee SEUT 101 artiklan, luettuna SEU 4 artiklan 3 kohdan ja Euroopan unionin perusoikeuskirjan (jäljempänä perusoikeuskirja) 47 artiklan ensimmäisen kohdan valossa, sekä tietyistä säännöistä, joita sovelletaan jäsenvaltioiden ja Euroopan unionin kilpailuoikeuden säännösten rikkomisen johdosta kansallisen lainsäädännön nojalla nostettuihin vahingonkorvauskanteisiin, 26.11.2014 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2014/104/EU (EUVL 2014, L 349, s. 1) 2 artiklan 4 alakohdan, 3 artiklan 1 kohdan ja 9 artiklan tulkintaa.

2 Tämä pyyntö on esitetty asiassa, jossa asianosaisina ovat ASG 2 Ausgleichsgesellschaft für die Sägeindustrie Nordrhein-Westfalen GmbH (jäljempänä ASG 2) ja Land Nordrhein-Westfalen (Nordrhein-Westfalenin osavaltio, Saksa) ja joka koskee yhteistä vahingonkorvauskannetta, jonka ASG 2 on nostanut sellaisten vahingonkorvausoikeuksien, jotka 32 sahayritystä on luovuttanut sille ja jotka perustuvat siihen, että Nordrhein-Westfalenin osavaltio ja muut metsänomistajat ovat väitetysti rikkoneet SEUT 101 artiklaa, perusteella.

Asiaa koskevat oikeussäännöt

Unionin oikeus

Perusoikeuskirja

3 Perusoikeuskirjan 47 artiklan, jonka otsikko on ”Oikeus tehokkaisiin oikeussuojakeinoihin ja puolueettomaan tuomioistuimeen”, ensimmäisessä kohdassa määrätään seuraavaa:

”Jokaisella, jonka unionin oikeudessa taattuja oikeuksia ja vapauksia on loukattu, on oltava tässä artiklassa määrättyjen edellytysten mukaisesti käytettävissään tehokkaat oikeussuojakeinot tuomioistuimessa.”

Asetus (EY) N:o 1/2003

4 [SEUT 101 ja SEUT 102] artiklassa vahvistettujen kilpailusääntöjen täytäntöönpanosta 16.12.2002 annetun neuvoston asetuksen (EY) N:o 1/2003 (EYVL 2003, L 1, s. 1) johdanto-osan 13 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

”Jos yritykset esittävät komissiolle sopimuksen tai käytännön kieltämiseen mahdollisesti johtavan menettelyn yhteydessä sitoumuksia komission huolenaiheiden poistamiseksi, [Euroopan] komission olisi voitava tehdä päätöksiä, joiden mukaan sitoumukset ovat asianomaisia yrityksiä velvoittavia. Sitoumuksia koskevissa päätöksissä tulisi todeta, että komission jatkotoimille ei ole enää perusteita, ilman että todetaan, onko määräyksiä rikottu tai rikotaanko niitä vielä. Sitoumuksia koskevat päätökset eivät vaikuta kilpailuviranomaisten ja jäsenvaltioiden tuomioistuinten valtuuksiin tehdä tällaista toteamusta ja päättää tapauksesta. Sitoumuksia koskevat päätökset eivät sovellu asioihin, joissa komissio aikoo määrätä sakkoja.”

5 Asetuksen 9 artiklan, jonka otsikko on ”Sitoumukset”, 1 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Jos komissio aikoo tehdä päätöksen, jossa rikkominen määrätään lopetettavaksi, ja kun asianomaiset yritykset esittävät sitoumuksia, joiden tarkoituksena on poistaa komission ennakkoarvioinnissaan niille esittämät huolenaiheet, komissio voi päätöksellään määrätä kyseisten sitoumusten noudattamisen yritystä velvoittavaksi. Päätös voidaan tehdä määräajaksi ja päätöksessä on todettava, ettei komission jatkotoimille ole enää perusteita.”

Direktiivi 2014/104

6 Direktiivin 2014/104 johdanto-osan 4, 12 ja 13 perustelukappaleessa todetaan seuraavaa:

”(4) Unionin oikeuteen perustuva oikeus saada korvausta unionin ja kansallisen kilpailuoikeuden rikkomisesta edellyttää, että jokaisessa jäsenvaltiossa on kyseisen oikeuden tehokkaan toteutumisen takaavat prosessioikeudelliset säännöt. Tehokkaiden prosessuaalisten oikeussuojakeinojen tarve voidaan johtaa myös oikeudesta tehokkaaseen oikeussuojaan, sellaisena kuin siitä määrätään [SEU] 19 artiklan 1 kohdan toisessa alakohdassa ja [perusoikeuskirjan] 47 artiklan ensimmäisessä kohdassa. Jäsenvaltioiden olisi taattava tehokas oikeussuoja unionin oikeuteen kuuluvilla aloilla.

– –

(12) Tässä direktiivissä vahvistetaan unionin säännöstö, joka koskee oikeutta saada korvaus unionin kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta, erityisesti asiavaltuuden ja vahingon määritelmän osalta, sellaisina kuin ne ilmenevät unionin tuomioistuimen oikeuskäytännöstä, eikä se estä unionin säännöstön kehittämistä jatkossa. Jokainen, joka on kärsinyt tällaisen rikkomisen johdosta vahinkoa, voi vaatia korvausta todellisesta vahingosta (damnum emergens) ja saamatta jääneestä voitosta (lucrum cessans) sekä korkojen maksamista riippumatta siitä, onko nämä luokat määritelty kansallisessa lainsäädännössä erikseen vai yhdessä. – –

(13) Oikeus saada korvausta on kaikilla luonnollisilla henkilöillä ja oikeushenkilöillä, niin kuluttajilla, yrityksillä kuin viranomaisilla, riippumatta siitä, onko rikkomiseen syyllistyneeseen yritykseen olemassa suoraa sopimussuhdetta ja onko kilpailuviranomainen jo todennut kilpailusääntöjen rikkomisen. Tässä direktiivissä ei pitäisi velvoittaa jäsenvaltioita ottamaan käyttöön kollektiivisia oikeussuojakeinoja SEUT 101 ja [SEUT] 102 artiklan täytäntöönpanemiseksi. Tämän direktiivin mukainen täysi korvaus ei saisi johtaa liialliseen korvaukseen, olipa sitten kyseessä rankaiseva, moninkertainen tai muu vahingonkorvaus, sanotun kuitenkaan rajoittamatta mahdollisuuden menettämisestä suoritettavaa korvausta.”

7 Kyseisen direktiivin 1 artiklan 1 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Tässä direktiivissä vahvistetaan tietyt säännöt, jotka ovat tarpeen sen varmistamiseksi, että yrityksen tai yritysten yhteenliittymän aiheuttaman kilpailuoikeuden rikkomisen johdosta vahinkoa kärsineet osapuolet voivat tosiasiallisesti käyttää oikeuttaan vaatia täysi korvaus tästä vahingosta kyseiseltä yritykseltä tai yritysten yhteenliittymältä. Siinä vahvistetaan säännöt, joilla edistetään vääristymätöntä kilpailua sisämarkkinoilla ja poistetaan sisämarkkinoiden moitteettoman toiminnan esteet varmistamalla kaikkialla [Euroopan] unionissa samantasoinen suojelu niille, jotka ovat kärsineet tällaista vahinkoa.”

8 Direktiivin 2 artiklassa säädetään seuraavaa:

”Tässä direktiivissä tarkoitetaan

– –

4) ’vahingonkorvauskanteella’ kansallisen oikeuden mukaista kannetta, jolla väitetty vahinkoa kärsinyt osapuoli tai yhden tai useamman väitetyn vahinkoa kärsineen osapuolen puolesta toimiva taho, jos unionin tai kansallisessa lainsäädännössä säädetään tästä mahdollisuudesta, taikka luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, jolle väitetyn vahinkoa kärsineen osapuolen oikeus on siirtynyt, mukaan lukien henkilö, jolle vaade on siirtynyt, esittää kansalliselle tuomioistuimelle vahingonkorvausvaateen;

– –

12) ’lopullisella rikkomista koskevalla päätöksellä’ rikkomista koskevaa päätöstä, johon ei voida tai ei enää voida hakea muutosta varsinaisin muutoksenhakukeinoin;

– –”

9 Direktiivin 3 artiklan, jonka otsikko on ”Oikeus täyteen korvaukseen”, 1 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Jäsenvaltioiden on varmistettava, että luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, joka on kärsinyt vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisen johdosta, voi vaatia ja saada täyden korvauksen kyseisestä vahingosta.”

10 Direktiivin 4 artiklassa, jonka otsikko on ”Tehokkuus- ja vastaavuusperiaatteet”, säädetään seuraavaa:

”Jäsenvaltioiden on tehokkuusperiaatteen mukaisesti varmistettava, että kaikki vahingonkorvausvaateiden käyttämiseen liittyvät kansalliset säännöt ja menettelyt on laadittu ja niitä sovelletaan niin, etteivät ne tee käytännössä mahdottomaksi tai kohtuuttoman vaikeaksi käyttää unionin oikeuteen perustuvaa oikeutta saada täysi korvaus kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta. Vastaavuusperiaatteen mukaisesti kansalliset säännöt ja menettelyt, jotka liittyvät SEUT 101 tai [SEUT] 102 artiklan rikkomisen johdosta nostettuihin vahingonkorvauskanteisiin, eivät saa olla väitetyille vahinkoa kärsineille osapuolille epäedullisempia kuin ne säännöt ja menettelyt, joita sovelletaan samankaltaisiin kansallisen oikeuden rikkomisesta johtuviin kanteisiin.”

11 Saman direktiivin 9 artiklan 1 kohdassa säädetään seuraavaa:

”Jäsenvaltioiden on varmistettava, että kilpailuoikeuden rikkominen, joka on todettu kansallisen kilpailuviranomaisen tai muutoksenhakutuomioistuimen lopullisella päätöksellä, katsotaan peruuttamattomasti vahvistetuksi niiden kansallisissa tuomioistuimissa SEUT 101 tai [SEUT] 102 artiklan taikka kansallisen kilpailuoikeuden nojalla nostettua vahingonkorvauskannetta varten.”

Saksan oikeus

12 Tuomioistuimien ulkopuolisista oikeudellisista palveluista 12.12.2007 annetun lain (Gesetz über außergerichtliche Rechtsdienstleistungen (Rechtsdienstleistungsgesetz), BGBl. 2007 I, s. 2840), sellaisena kuin sitä sovelletaan pääasiassa (jäljempänä RDG), 1 §:n 1 momentissa säädetään seuraavaa:

”Tässä laissa säädetään oikeudesta tarjota tuomioistuimien ulkopuolisia oikeudellisia palveluja Saksan liittotasavallassa. Tämän lain tarkoituksena on suojata yksityisiä, oikeudellisia suhteita ja oikeusjärjestystä epäpätevästi suoritetuilta oikeudellisilta palveluilta.”

13 RDG:n 2 §:ssä, jonka otsikko on ”Oikeudellisen palvelun käsite”, säädetään seuraavaa:

”(1) Oikeudellisella palvelulla tarkoitetaan kaikkea toimintaa muiden henkilöiden konkreettisissa asioissa, kun tämä toiminta edellyttää yksittäistapauksen oikeudellista tutkintaa.

(2) Edellä 1 momentissa säädetyistä edellytyksistä riippumatta oikeudellisella palvelulla tarkoitetaan muiden henkilöiden saamisten perintää tai perintää varten siirrettyjen saamisten perintää kolmansien henkilöiden lukuun, kun tällaista saamisten perintää harjoitetaan itsenäisenä toimintana, mukaan lukien perintään liittyvä oikeudellinen tutkinta ja neuvonta (perintäpalvelu). Siirrettyjä saamisia ei pidetä ensimmäisen velkojan osalta kolmannen henkilön saamisina.

_ _”

14 RDG:n 3 §:ssä, jonka otsikko on ”Oikeus tarjota tuomioistuimien ulkopuolisia oikeudellisia palveluja”, säädetään seuraavaa:

”Tuomioistuimien ulkopuolisten oikeudellisten palvelujen tarjoaminen itsenäisesti on sallittua vain siinä määrin kuin tässä tai muussa laissa tai muiden lakien perusteella niin säädetään.”

15 RDG:n 10 §:ssä säädetään seuraavaa:

”(1) Rekisteröidyttyään toimivaltaisen viranomaisen rekisteriin luonnolliset henkilöt ja oikeushenkilöt sekä yhteisöt, jotka eivät ole oikeushenkilöitä (rekisteröidyt henkilöt), saavat tarjota erityisen asiantuntemuksen perusteella oikeudellisia palveluja seuraavilla aloilla:

1. perintäpalvelut – –

– –”

16 RDG:n 11 §:n, jonka otsikko on ”Erityinen asiantuntemus, ammattinimikkeet”, 1 momentissa säädetään seuraavaa:

”Perintäpalvelut edellyttävät erityistä asiantuntemusta hakemuksen kohteena olevan perintätoiminnan kannalta merkityksellisillä oikeudenaloilla, erityisesti siviili-, kauppa-, arvopaperi- ja yhtiöoikeuden, siviiliprosessioikeuden, mukaan lukien pakkotäytäntöönpanoa ja maksukyvyttömyyttä koskeva lainsäädäntö, sekä kuluja koskevan oikeuden aloilla.”

17 RDG:n 12 §:ssä säädetään oikeudellisten palvelujen tarjoajien rekisteriin merkitsemisen edellytyksistä sekä asetuksenantamisvaltuutuksesta niitä koskevien yksityiskohtien, joihin kuuluu muun muassa näyttö kyseisen lain 10 §:ssä tarkoitetusta teoreettisesta asiantuntemuksesta, täsmentämiseksi.

Pääasia ja ennakkoratkaisukysymykset

18 ASG 2 nosti 31.3.2020 Landgericht Dortmundissa (Dortmundin alioikeus, Saksa), joka on ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin, Nordrhein-Westfalenin osavaltiota vastaan vahingonkorvausta koskevan ryhmäkanteen, joka koski kartellista aiheutunutta vahinkoa ja perustui 32:n Saksaan, Belgiaan ja Luxemburgiin sijoittautuneen sahayrityksen (jäljempänä kyseessä olevat sahayritykset) sille luovuttamiin oikeuksiin.

19 Nordrhein-Westfalenin osavaltiota moitittiin siitä, että se oli ainakin 28.6.2005 ja 30.6.2019 välisenä aikana yhdenmukaistanut havupuutukin (jäljempänä raakapuu) hinnat omalta osaltaan sekä muiden kyseisen osavaltion metsänomistajien osalta SEUT 101 artiklan vastaisesti (jäljempänä kyseessä oleva kartelli).

20 Bundeskartellamt (liittovaltion kilpailuviranomainen, Saksa) tutki kyseisen käytännön ja teki vuonna 2009 sitoumuksia koskevan päätöksen, joka perustui kilpailunrajoitusten torjumisesta annetun lain (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen) 32b §:ään ja SEUT 101 artiklaan ja kohdistui Nordrhein-Westfalenin osavaltioon ja muihin osavaltioihin, jotka olivat vastaavalla tavalla mukana raakapuun kaupassa (jäljempänä vuoden 2009 päätös).

21 Kyseessä olevat sahayritykset vaativat Nordrhein-Westfalenin osavaltiolta korvausta vahingosta, jonka ne katsoivat kärsineensä koko kyseessä olevan kartellin ajalta kartellista johtuneiden väitetysti liiallisten hintojen, joilla ne olivat ostaneet kyseisestä osavaltiosta peräisin olevaa raakapuuta, vuoksi.

22 Tässä tarkoituksessa kukin kyseessä olevista sahayrityksistä luovutti ASG 2:lle oikeutensa saada korvausta kyseessä olevasta kartellista aiheutuneesta vahingosta. ASG 2, jolla on RDG:ssä tarkoitettuna ”oikeudellisten palvelujen tarjoajana” kyseiseen lakiin perustuva oikeus tarjota palveluja, vaatii siten ennakkoratkaisua pyytäneessä tuomioistuimessa yhteisesti kyseisen vahingon korvaamista omissa nimissään ja omalla kustannuksellaan mutta luovuttajien lukuun sellaista palkkiota vastaan, joka maksetaan, jos vaatimukset menestyvät.

23 Kyseessä olevasta kartellista aiheutuneeseen vahinkoon perustuva vahingonkorvaussaatava liittyy sen mukaan useisiin satoihin tuhansiin kyseessä olevien sahayritysten toteuttamiin raakapuun ostoihin. Kunkin sahayrityksen ostojen arvo oli ollut useita tuhansia tai jopa useita kymmeniä tuhansia euroja.

24 Nordrhein-Westfalenin osavaltio kiistää ennakkoratkaisua pyytäneessä tuomioistuimessa sekä kanteen perusteiltaan että ASG 2:n asiavaltuuden. Viimeksi mainitun osalta se väittää, että kyseessä olevat sahayritykset olivat luovuttaneet oikeutensa vahingonkorvaukseen ASG 2:lle RDG:n vastaisesti, joten kyseiset luovutukset ovat mitättömiä. ASG 2:n RDG:hen perustuva oikeus palvelujen tarjoamiseen ei osavaltion mukaan anna sille oikeutta ryhtyä perimään saatavia, jotka perustuvat väitetystä kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneisiin vahinkoihin.

25 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin täsmentää, että Saksan oikeudessa suurelle henkilömäärälle aiheutuneiden joukkovahinkojen tai vähäarvoisten vahinkojen tapauksessa yksityisten kanteet voidaan yhdistää saatavien siirtoon perustuvalla mekanismilla (Abtretungsmodelle), jota kutsutaan myös perintäryhmäkanteeksi (Sammelklage-Inkasso, jäljempänä perintäryhmäkanne). Sen puitteissa väitetysti vahinkoa kärsineet henkilöt siirtävät oletetut saatavansa oikeudellisten palvelujen tarjoajalle, joka on saanut RDG:ssä säädetyn oikeuden palvelujen tarjoamiseen, jonka nojalla se voi lähtökohtaisesti periä omissa nimissään ja omalla kustannuksellaan kyseiset saatavat yhteisesti luovuttajien lukuun sellaista palkkiota vastaan, joka maksetaan, jos vaatimukset menestyvät.

26 Ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen mukaan tämä käytäntö on hyväksytty Bundesgerichtshofin (ylin yleinen tuomioistuin, Saksa) oikeuskäytännössä erityyppisten, esimerkiksi huoneistonvuokraukseen tai lentomatkustajille maksettaviin korvauksiin liittyvissä riita-asioissa esitettyjen vahingonkorvausvaatimusten yhteydessä. Sitä vastoin alemmat tuomioistuimet ovat sen mukaan tulkinneet RDG:tä siten, että perintäryhmäkannetta ei voida hyväksyä väitetystä kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneen vahingon korvaamisen yhteydessä, erityisesti silloin, kun on kyse niin sanotuista stand alone -kanteista eli vahingonkorvauskanteista, jotka eivät liity kilpailuviranomaisen rikkomista koskevaan päätökseen, joka on muun muassa tosiseikkojen määrittämisen osalta lopullinen ja sitova (jäljempänä itsenäinen vahingonkorvauskanne). Bundesgerichtshofilla ei ole ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen mukaan vielä ollut tilaisuutta ratkaista tätä kysymystä.

27 Ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen mukaan Saksan oikeudessa ei ole tarjolla perintäryhmäkanteen kanssa samanveroista oikeussuojakeinoa, jolla voitaisiin varmistaa vahingonkorvausoikeuden tehokas täytäntöönpano kartelliasioissa.

28 Niinpä kartellista aiheutuneen vahingon korvaamista koskevan oikeuden tehokkuutta ei ole ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen mielestä taattu erityisesti silloin, kun kyse on vähäarvoisista vahingoista, jotka koskevat suurta määrää vahingonkärsijöitä. Tällaisessa tilanteessa yksittäisen vahingon määrä on siinä määrin vähäinen, että vahingon vähäisyys on omiaan saamaan yksityiset luopumaan vetoamasta heille unionin oikeudessa annettuun oikeuteen saada vahingonkorvausta.

29 Niinpä perintäryhmäkanne on ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen mukaan ainoa taloudellisesti järkevä ja toteuttamiskelpoinen mahdollisuus vaatia tällaista korvausta. Se katsoo kuitenkin, että RDG:n säännösten, sellaisina kuin tietyt kansalliset tuomioistuimet ovat niitä tulkinneet, mukaan sen on katsottava pääasiassa kyseessä olevat luovutukset pätemättömiksi, jolloin sen käsiteltäväksi saatettu kanne olisi hylättävä.

30 Se pohtii kuitenkin, onko unionin oikeus esteenä tällaiselle RDG:n tulkinnalle siksi, että tällainen kansallisen oikeuden tulkinta voi olla ristiriidassa sekä direktiivin 2014/104 että unionin oikeuden tehokkuusperiaatteen ja tehokasta oikeussuojaa koskevan oikeuden kanssa estämällä henkilöitä, jotka ovat kärsineet vahinkoa kyseessä olevasta kartellista, nostamasta perintäryhmäkanteita.

31 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii ensinnäkin, voidaanko tällainen ristiriita päätellä direktiivin 2014/104 3 artiklan 1 kohdan, jossa sen mukaan ilmaistaan unionin tuomioistuimen vakiintuneessa oikeuskäytännössä jo vahvistettu kartellin seurauksena vahinkoa kärsineiden henkilöiden oikeus täyteen korvaukseen kartellista aiheutuneesta vahingosta, ja kyseisen direktiivin 2 artiklan 4 alakohdan lukemisesta yhdessä. Viimeksi mainittu säännös koskee sen mukaan nimittäin nimenomaisesti perintäryhmäkannetta, koska kyseisessä säännöksessä tarkoitettu vahingonkorvauskanteen käsite kattaa kanteen, jonka on nostanut ”luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, jolle väitetyn vahinkoa kärsineen osapuolen oikeus on siirtynyt, mukaan lukien henkilö, jolle vaade on siirtynyt”.

32 Toiseksi ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on epävarma siitä, onko se, että vahingonkärsijöiden on edellä 29 kohdassa mainitun kansallisen oikeuden tulkinnan vuoksi mahdotonta käyttää perintäryhmäkannetta, sopusoinnussa SEU 4 artiklan 3 kohdan ja SEUT 101 artiklan kanssa. Sen mukaan on niin, että – kuten unionin tuomioistuimen oikeuskäytännöstä ja direktiivin 2014/104 säännöksistä ilmenee – jokainen voi vaatia täyttä korvausta vahingosta, joka hänelle on aiheutunut kilpailuoikeuden rikkomisesta. Jäsenvaltioiden on siten taattava tällaisen vahingon korvaamista koskevan oikeuden tehokkuus siten, että ne eivät tee sen käyttämistä mahdottomaksi tai kohtuuttoman vaikeaksi. Näin suojattaisiin sen mukaan tehokasta kilpailua unionissa koskevaa yleistä etua.

33 Kolmanneksi ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin pohtii, loukkaako se, että vahingonkärsijöiden on edellä 29 kohdassa mainitun kansallisen oikeuden tulkinnan vuoksi mahdotonta käyttää perintäryhmäkannetta, tällaisten henkilöiden perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisessä kohdassa, SEU 6 artiklan 3 kohdassa sekä Roomassa 4.11.1950 allekirjoitetun ihmisoikeuksien ja perusvapauksien suojaamista koskevan yleissopimuksen 13 artiklassa vahvistettua oikeutta tehokkaaseen oikeussuojaan tuomioistuimissa. Sen käsiteltäväksi saatetun asian kaltaisessa tilanteessa, jossa on kyse suurta henkilömäärää koskevista joukkovahingoista tai vähäarvoisista vahingoista, vahingonkärsijöillä ei nimittäin olisi mahdollisuutta käyttää ainoaa kansallisessa oikeudessa säädettyä tehokasta oikeussuojakeinoa vedotakseen oikeuteensa saada korvausta.

34 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin täsmentää vielä, että jos todettaisiin, että kansallinen oikeus ei ole sopusoinnussa unionin oikeuden kanssa, se ei voisi tulkita sitä unionin oikeuden mukaisesti, koska tällainen tulkinta olisi contra legem.

35 Tässä tilanteessa Landgericht Dortmund päätti lykätä asian käsittelyä ja esittää unionin tuomioistuimelle seuraavat ennakkoratkaisukysymykset:

”1) Onko unionin oikeutta ja erityisesti SEUT 101 artiklaa, SEU 4 artiklan 3 kohtaa, perusoikeuskirjan 47 artiklaa sekä direktiivin [2014/104] 2 artiklan 4 alakohtaa ja 3 artiklan 1 kohtaa tulkittava siten, että ne ovat esteenä jäsenvaltion lainsäädännön sellaiselle tulkinnalle ja soveltamiselle, jonka mukaan mahdollisesti – direktiivin [2014/104] 9 artiklan tai kyseisen säännöksen täytäntöönpanevien sitovien kansallisten säännösten perusteella – SEUT 101 artiklan rikkomisen johdosta vahinkoa kärsineet eivät saa siirtää vaateitaan – erityisesti joukko- ja hajavahinkojen tapauksissa – hyväksytylle oikeudellisten palvelujen tarjoajalle, joka vetoaa niihin edustajana yhdessä muilla väitetysti vahinkoa kärsineillä olevien vaateiden kanssa seurannaiskanteella (follow-on-kanne), kun ei ole olemassa muita samanveroisia lakisääteisiä tai sopimusperusteisia mahdollisuuksia vahingonkorvausvaateiden yhdistämiseen erityisesti siksi, että ne eivät johda suoritustuomioihin tai eivät ole muista menettelyllisistä syistä käytännöllisiä tai taloudellisista syistä objektiivisesti mielekkäitä, jolloin erityisesti vähäisiä vahinkoja koskeviin vaateisiin vetoaminen olisi käytännössä mahdotonta tai joka tapauksessa suhteettoman vaikeaa?

2) Onko unionin oikeutta joka tapauksessa tulkittava tällä tavoin silloin, kun kyseisiä vahingonkorvausvaateita koskevat kanteet on nostettava riippumatta direktiivin [2014/104] 9 artiklaan perustuvissa kansallisissa säännöksissä tarkoitetusta Euroopan komission tai kansallisten viranomaisten ennalta tekemästä sitovasta päätöksestä, joka koskee väitettyä rikkomista (stand-alone-kanne), kun edellä ensimmäisessä kysymyksessä mainituista syistä ei ole olemassa muita samanveroisia lakisääteisiä tai sopimusperusteisia mahdollisuuksia vahingonkorvausvaateiden yhdistämiseksi siviilioikeudellista kannetta varten ja erityisesti, kun SEUT 101 artiklan rikkomiseen ei muutoin ylipäänsä, eli kilpailusääntöjen julkisella täytäntöönpanolla tai yksityisellä täytäntöönpanolla, vedottaisi?

3) Jos ainakin yhteen edellä esitetyistä kahdesta kysymyksestä on vastattava myöntävästi, onko silloin Saksan oikeuden vastaavia säännöksiä, joita ei voida tulkita unionin oikeuden mukaisesti, jätettävä soveltamatta, minkä seurauksena vaateiden siirtämistä on tältä kannalta katsottuna joka tapauksessa pidettävä pätevänä ja oikeuksien tehokas täytäntöönpano tulee mahdolliseksi?”

Ennakkoratkaisukysymysten tarkastelu

Ensimmäisen kysymyksen tutkittavaksi ottaminen

36 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin tiedustelee ensimmäisellä kysymyksellään lähinnä, onko SEUT 101 artiklaa, luettuna yhdessä direktiivin 2014/104 2 artiklan 4 alakohdan, 3 artiklan 1 kohdan, 4 artiklan ja 9 artiklan 1 kohdan sekä perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisen kohdan kanssa, tulkittava siten, että ne ovat esteenä sellaiselle kansallisen lainsäädännön tulkinnalle, jonka seurauksena henkilöt, joille väitetään aiheutuneen vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisesta, eivät voi siirtää oikeuttaan korvaukseen oikeudellisten palvelujen

tarjoajalle, jotta tämä voisi vedota niihin yhteisesti niin sanotulla follow-on-kanteella eli kilpailuviranomaisen lopulliseen tällaista rikkomista koskevaan päätökseen liittyvällä seurannaisella vahingonkorvauskanteella (jäljempänä seurannaiskanne).

37 Otto Fuchs Beteiligungen, Nordrhein-Westfalenin osavaltio ja komissio katsovat, että tämä kysymys on jätettävä tutkimatta. Niiden mukaan pääasian kannetta on pidettävä itsenäisenä vahingonkorvauskanteena eikä seurannaiskanteena.

38 Tältä osin on muistutettava, että vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan unionin tuomioistuimelle esitetyn ennakkoratkaisukysymyksen on koskettava sellaista unionin oikeuden tulkintaa, joka on objektiivisesti tarpeen ennakkoratkaisua pyytäneessä tuomioistuimessa annettavaa ratkaisua varten (tuomio 12.1.2023, DOBELES HES, C-702/20 ja C-17/21, EU:C:2023:1, 81 kohta ja tuomio 9.1.2024, G. ym. (Tuomareiden nimittäminen yleisiin tuomioistuimiin Puolassa), C-181/21 ja C-269/21, EU:C:2024:1, 65 kohta).

39 Yksinomaan kansallisen tuomioistuimen, jossa asia on vireillä ja joka vastaa annettavasta ratkaisusta, tehtävänä on kunkin asian erityspiirteiden perusteella harkita, onko ennakkoratkaisu tarpeen asian ratkaisemiseksi ja onko sen unionin tuomioistuimelle esittämillä kysymyksillä merkitystä asian kannalta. Jos esitetyt kysymykset koskevat unionin oikeuden tulkintaa, unionin tuomioistuimen on siten lähtökohtaisesti ratkaistava ne (tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 27 kohta ja tuomio 19.9.2024, Booking.com ja Booking.com (Deutschland), C-264/23, EU:C:2024:764, 34 kohta).

40 Tästä seuraa, että koska olettamana on, että unionin oikeutta koskevilla kysymyksillä on merkitystä asian ratkaisun kannalta, unionin tuomioistuin voi kieltäytyä vastaamasta kansallisen tuomioistuimen esittämään ennakkoratkaisukysymykseen ainoastaan silloin, jos on ilmeistä, että pyydetyllä unionin oikeuden säännösten ja määräysten tulkitsemisella ei ole mitään yhteyttä kansallisessa tuomioistuimessa käsiteltävän asian tosiseikkoihin tai kohteeseen, jos kyseinen ongelma on luonteeltaan hypoteettinen taikka jos unionin tuomioistuimella ei ole tiedossaan niitä tosiseikkoja ja oikeudellisia seikkoja, jotka ovat tarpeen, jotta se voisi antaa hyödyllisen vastauksen sille esitettyihin kysymyksiin (tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 28 kohta ja tuomio 19.9.2024, Booking.com ja Booking.com (Deutschland), C-264/23, EU:C:2024:764, 35 kohta).

41 Nyt käsiteltävässä asiassa ennakkoratkaisupyynnöstä ilmenee, että siltä osin kuin ensimmäinen kysymys koskee mahdollista seurannaiskannetta, sillä ei selvästikään ole mitään yhteyttä pääasian tosiseikkoihin tai kohteeseen.

42 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin nimittäin esittää, että sen käsiteltäväksi on saatettu vahingonkorvauskanne, jonka ASG 2 on nostanut kyseessä oleville sahayrityksille kartellista väitetysti aiheutuneen vahingon korvaamiseksi. Kyseinen tuomioistuin täsmentää, että pääasiassa ei ole annettu muuta päätöstä kuin vuoden 2009 päätös.

43 Kuten julkisasiamies esittää ratkaisuehdotuksensa 55 kohdassa, kyseinen päätös tehtiin kilpailunrajoitusten torjumisesta annetun lain (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen) 32b §:n, jonka sanamuoto vastaa asetuksen N:o 1/2003 9 artiklan sanamuotoa – minkä liittovaltion kilpailuviranomainen on vahvistanut kirjallisissa huomautuksissaan – perusteella.

44 Kyseisen asetuksen 9 artiklan nojalla tehty sitoumuksia koskeva päätös ei kuitenkaan sisällä lopullista toteamusta SEUT 101 ja SEUT 102 artiklan rikkomisesta.

45 Mainitun asetuksen 9 artiklassa, luettuna sen johdanto-osan 13 perustelukappaleen valossa, nimittäin säädetään, että komissiolla ei ole kyseisen säännöksen nojalla aloitetussa menettelyssä velvollisuutta luonnehtia ja todeta rikkomista, vaan sen tehtävä rajoittuu asianomaisten yritysten ehdottamien sitoumusten tutkimiseen ja mahdolliseen hyväksymiseen sekä niiden ongelmien kannalta, jotka se on yksilöinyt ennakkoarvioinnissaan, että niiden tavoitteiden kannalta, joihin se pyrkii. Sitoumuksia koskevan päätöksen tekeminen johtaa siten kyseessä olevia yrityksiä koskevan kilpailusääntöjen rikkomista koskevan menettelyn päättämiseen siten, että ne voivat välttää kilpailuoikeuden rikkomisen toteamisen ja mahdollisen sakon määräämisen (ks. vastaavasti tuomio 29.6.2010, komissio v. Alrosa, C-441/07 P, EU:C:2010:377, 40 ja 48 kohta).

46 Vuoden 2009 päätöksen osalta ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen toimittamista tiedoista ilmenee, että liittovaltion kilpailuviranomainen vahvisti kyseisessä päätöksessä Nordrhein-Westfalenin osavaltiolle raja-arvot raakapuun kaupassa tehtävän yhteistyön alalla sekä toimenpiteet, joilla pyrittiin rajoittamaan osavaltion asemaa kyseisillä markkinoilla.

47 Vuoden 2009 päätöstä ei siten voida pitää direktiivin 2014/104 9 artiklan 1 kohdassa, luettuna yhdessä kyseisen direktiivin 2 artiklan 12 alakohdan kanssa, tarkoitettuna kansallisen kilpailuviranomaisen lopullisena rikkomista koskevana päätöksenä. Niinpä ASG 2:n kannetta, joka on pääasian taustalla, ei voida pitää seurannaiskanteena.

48 Niinpä ensimmäinen ennakkoratkaisukysymys on jätettävä tutkimatta.

Toinen ja kolmas kysymys

49 Toisella ja kolmannella kysymyksellään, jotka on tutkittava yhdessä, ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin tiedustelee lähinnä, onko SEUT 101 artiklaa, luettuna yhdessä direktiivin 2014/104 2 artiklan 4 alakohdan, 3 artiklan 1 kohdan ja 4 artiklan sekä perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisen kohdan kanssa, tulkittava siten, että ne ovat esteenä sellaiselle kansallisen lainsäädännön tulkinnalle, jonka seurauksena henkilöt, joille väitetään aiheutuneen vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisesta, eivät voi siirtää oikeuttaan korvaukseen oikeudellisten palvelujen tarjoajalle, jotta tämä voisi vedota niihin yhteisesti itsenäisellä vahingonkorvauskanteella.

50 Jos vastaus on myöntävä, kyseinen tuomioistuin pohtii, onko sen jätettävä soveltamatta kyseisen kansallisen lainsäädännön merkityksellisiä säännöksiä, jos kyseistä lainsäädäntöä ei voida tulkita unionin oikeuden mukaisesti.

Tutkittavaksi ottaminen

51 Otto Fuchs Beteiligungen ja Nordrhein-Westfalenin osavaltio katsovat, ettei toista ja kolmatta kysymystä voida ottaa tutkittavaksi.

52 Ne väittävät ensinnäkin, että toinen kysymys on hypoteettinen tai tarpeeton pääasian ratkaisemiseksi ja että toinen ja kolmas kysymys eivät koske unionin oikeuden tulkintaa.

53 Unionin tuomioistuimen käytettävissä olevasta asiakirja-aineistosta ilmenee kuitenkin, että ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen pyytämällä unionin oikeuden tulkinnalla vastataan selvästi objektiiviseen tarpeeseen, joka liittyy erottamattomasti pääasiassa annettavaan ratkaisuun.

54 Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin nimittäin pohtii, ovatko edellä 49 kohdassa tarkoitetut unionin oikeuden säännökset ja määräykset esteenä sellaiselle kansallisen lainsäädännön tulkinnalle, jonka seurauksena henkilöt, joille on aiheutunut vahinkoa kyseessä olevasta kartellista, eivät voi käyttää perintäryhmäkannetta. Jos vastaus on myöntävä, se pohtii, mitä seurauksia tällaisesta yhteensopimattomuudesta on siinä tapauksessa, että RDG:n säännöksiä ei ole mahdollista tulkita unionin oikeuden kanssa sopusoinnussa olevalla tavalla.

55 Toiseksi Otto Fuchs Beteiligungen ja Nordrhein-Westfalenin osavaltio väittävät lähinnä, että ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin perustaa kysymyksensä virheellisiin lähtökohtiin. Niiden mukaan kyseinen tuomioistuin erityisesti katsoo virheellisesti yhtäältä, että RDG:n säännöksiä on tulkittava siten, että ne ovat yksiselitteisesti esteenä perintäryhmäkanteen käyttämiselle kilpailuoikeuden alalla, ja toisaalta, että jos kartellin seurauksena vahinkoa kärsineet henkilöt eivät voi nostaa tällaista kannetta, niiden olisi käytännössä mahdotonta tai joka tapauksessa kohtuuttoman vaikeaa käyttää heille unionin oikeudessa annettua oikeutta vahingonkorvaukseen, koska Saksan oikeudessa ei ole tarjolla yhtä tehokasta vaihtoehtoa, jonka avulla tällaiset henkilöt voisivat vedota oikeuteen saada vahingonkorvausta.

56 Unionin tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan kansallinen tuomioistuin esittää unionin oikeuden tulkintaa koskevat kysymykset niiden oikeudellisten seikkojen ja tosiseikkojen perusteella, joiden määrittämisestä se vastaa ja joiden paikkansapitävyyden selvittäminen ei ole unionin tuomioistuimen tehtävä (ks. vastaavasti tuomio 26.10.2023, EDP – Energias de Portugal ym., C-331/21, EU:C:2023:812, 46 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

57 Koska yksinomaan ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on toimivaltainen tulkitsemaan ja soveltamaan kansallista lainsäädäntöä, unionin tuomioistuimen tehtävänä on ottaa huomioon ennakkoratkaisukysymyksiin liittyvät oikeudelliset seikat sellaisina kuin ne on ennakkoratkaisupyynnössä esitetty (ks. vastaavasti tuomio 14.11.2024, S. (Ratkaisukokoonpanon muuttaminen), C-197/23, EU:C:2024:956, 51 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen). Lisäksi edellä 40 kohdassa mainittua, ennakkoratkaisukysymyksiin sovellettavaa merkityksellisyyttä koskevaa olettamaa ei voida kumota pelkästään sillä, että yksi pääasian asianosaisista riitauttaa tietyt tosiseikat, joiden paikkansapitävyyden selvittäminen ei ole unionin tuomioistuimen tehtävä ja joista mainitun pääasian kohteen määrittäminen riippuu (ks. vastaavasti tuomio 22.9.2016, Breitsamer und Ulrich, C-113/15, EU:C:2016:718, 34 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

58 Edellä 55 kohdassa mainitut lähtökohdat perustuvat ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen arviointiin siitä kansallisesta asiayhteydestä, johon pääasia liittyy. Tällainen arviointi kuuluu yksinomaan kyseisen tuomioistuimen toimivaltaan, eikä unionin tuomioistuimen tehtävänä ole tutkia sen paikkansapitävyyttä.

59 Tässä tilanteessa ja sanotun rajoittamatta tällaista ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen suorittamaa tutkimista (ks. vastaavasti tuomio 27.6.2018, Altiner ja Ravn, C-230/17, EU:C:2018:497, 23 kohta) on todettava, että toinen ja kolmas kysymys voidaan ottaa tutkittavaksi.

Asiakysymys

60 SEUT 101 artiklan 1 kohta tuottaa välittömiä oikeusvaikutuksia yksityisten välisissä suhteissa, ja sillä perustetaan yksityisten hyväksi oikeuksia, joita kansallisten tuomioistuinten on suojeltava (tuomio 30.1.1974, BRT ja Société belge des auteurs, compositeurs et éditeurs, 127/73, EU:C:1974:6, 16 kohta ja tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 32 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

61 Tältä osin on mainittava, että SEUT 101 artiklan täysi tehokkuus ja erityisesti kyseisen määräyksen 1 kohdassa esitetyn kiellon tehokas vaikutus vaarantuisivat, jos henkilö ei voisi vaatia sellaisen vahingon korvaamista, joka hänelle on aiheutunut kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena (ks. vastaavasti tuomio 20.9.2001, Courage ja Crehan, C-453/99, EU:C:2001:465, 26 kohta ja tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 33 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

62 Jokaisella on siten oikeus vaatia aiheutuneen vahingon korvaamista, jos vahingon ja rikkomisen välillä on syy-yhteys (ks. vastaavasti tuomio 13.7.2006, Manfredi ym, C-295/04–C-298/04, EU:C:2006:461, 61 kohta ja tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 34 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

63 Tämä jokaisen oikeus vaatia tällaisen vahingon korvaamista parantaa näet unionin kilpailusääntöjen toimivuutta ja on omiaan vähentämään sellaisten usein peiteltyjen menettelytapojen houkuttelevuutta, jotka voivat rajoittaa tai vääristää kilpailua, ja sillä edistetään siten toimivan kilpailun ylläpitämistä unionissa (ks. vastaavasti tuomio 6.10.2021, Sumal, C-882/19, EU:C:2021:800, 35 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

64 Kuten direktiivin 2014/104 johdanto-osan 12 perustelukappaleesta ilmenee, oikeus saada korvausta kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta on kodifioitu kyseisen direktiivin 3 artiklan 1 kohdassa, jossa säädetään, että jäsenvaltioiden on varmistettava, että luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, joka on kärsinyt tällaista vahinkoa, voi vaatia ja saada täyden korvauksen kyseisestä vahingosta.

65 Mainitun direktiivin johdanto-osan neljännessä perustelukappaleessa todetaan, että oikeus vahingonkorvaukseen edellyttää, että jokaisessa jäsenvaltiossa on kyseisen oikeuden tehokkaan toteutumisen takaavat prosessioikeudelliset säännöt. Kyseisen perustelukappaleen mukaan tehokkaiden prosessuaalisten oikeussuojakeinojen tarve johtuu myös perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisessä kohdassa vahvistetusta oikeudesta tehokkaaseen oikeussuojaan, jota vastaa jäsenvaltioille SEU 19 artiklan 1 kohdan toisessa alakohdassa asetettu velvollisuus säätää tarvittavista muutoksenhakukeinoista tehokkaan oikeussuojan takaamiseksi unionin oikeuteen kuuluvilla aloilla (ks. vastaavasti tuomio 16.5.2017, Berlioz Investment Fund, C-682/15, EU:C:2017:373, 44 kohta ja tuomio 6.10.2020, Luxemburgin valtio (Muutoksenhakuoikeus verotietopyyntöön), C-245/19 ja C-246/19, EU:C:2020:795, 47 kohta).

66 Tässä yhteydessä on mainittava, että – kuten direktiivin 2014/104 1 artiklan 1 kohdassa säädetään – kyseisessä direktiivissä vahvistetaan tietyt vahingonkorvauskanteita koskevat säännöt, joita unionin lainsäätäjä on pitänyt tarpeellisina sen varmistamiseksi, että kilpailuoikeuden rikkomisen johdosta vahinkoa kärsineet henkilöt voivat tosiasiallisesti käyttää oikeuttaan vaatia täysi korvaus tästä vahingosta yritykseltä tai yritysten yhteenliittymältä.

67 Tässä yhteydessä on mainittava, että kyseisen direktiivin 2 artiklan 4 alakohdan mukaan ”vahingonkorvauskanteella” tarkoitetaan kansallisen oikeuden mukaista kannetta, jolla väitetty vahinkoa kärsinyt osapuoli tai yhden tai useamman väitetyn vahinkoa kärsineen osapuolen puolesta toimiva taho – jos kansallisessa lainsäädännössä säädetään erityisesti tästä mahdollisuudesta – taikka luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, jolle väitetyn vahinkoa kärsineen osapuolen oikeus on siirtynyt, mukaan lukien henkilö, jolle vaade on siirtynyt, esittää kansalliselle tuomioistuimelle vahingonkorvausvaateen.

68 Mainitussa direktiivissä säädetään siten mahdollisuudesta, että vahingonkorvauskanteen nostaa joko suoraan luonnollinen henkilö tai oikeushenkilö, jolla on unionin oikeuteen perustuva oikeus korvaukseen, tai kolmas henkilö, jolle mahdollisen vahinkoa kärsineen osapuolen oikeus vaatia korvausta on siirtynyt.

69 Kuten julkisasiamies esittää ratkaisuehdotuksensa 100 ja 101 kohdassa, direktiivin 2014/104 2 artiklan 4 alakohdassa ei kuitenkaan aseteta jäsenvaltioille velvollisuutta ottaa käyttöön pääasiassa kyseessä olevan kaltaista perintäryhmäkannetta koskevaa mekanismia eikä siinä säädetä edellytyksistä, joiden on täytyttävä, jotta vahinkoa kärsinyt henkilö voi pätevästi luovuttaa oikeutensa korvaukseen kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta tällaisen ryhmäkanteen nostamiseksi.

70 Tästä seuraa, että sekä vahingonkorvausalan ryhmäkannetta koskevan mekanismin käyttöönotto että edellytykset, joiden on täytyttävä, jotta oikeus saada korvausta vahingosta, jonka väitetään liittyvän kilpailuoikeuden rikkomiseen, voidaan pätevästi luovuttaa luonnolliselle henkilölle tai oikeushenkilölle, jotta tämä nostaisi tällaisen ryhmäkanteen kansallisessa tuomioistuimessa, kuuluvat tällaisen vahingonkorvausoikeuden käyttämistä koskeviin yksityiskohtaisiin sääntöihin, joista ei säädetä direktiivissä 2014/104.

71 Unionin tuomioistuimen vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan on niin, että jos unioni ei ole antanut asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion sisäisessä oikeusjärjestyksessä on annettava kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuvan vahingon korvaamisen vaatimista koskevan oikeuden käyttämiseen liittyvät tarkemmat säännöt, edellyttäen kuitenkin, että vastaavuusperiaatetta ja tehokkuusperiaatetta noudatetaan (ks. vastaavasti tuomio 20.9.2001, Courage ja Crehan, C-453/99, EU:C:2001:465, 29 kohta ja tuomio 28.3.2019, Cogeco Communications, C-637/17, EU:C:2019:263, 42 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

72 Tehokkuus- ja vastaavuusperiaatteita ilmentää direktiivin 2014/104 kattamalla alalla sen 4 artikla, jossa toistetaan olennaisilta osin unionin tuomioistuimen oikeuskäytännön keskeinen sisältö. Toisen ja kolmannen kysymyksen tarkastelussa on kuitenkin otettava huomioon ainoastaan tehokkuusperiaate, johon ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on yksinomaan viitannut.

73 Kyseisen säännöksen mukaan jäsenvaltioiden on tehokkuusperiaatteen mukaisesti varmistettava, että kaikki vahingonkorvausvaateiden käyttämiseen liittyvät kansalliset säännöt ja menettelyt on laadittu ja niitä sovelletaan niin, etteivät ne tee käytännössä mahdottomaksi tai kohtuuttoman vaikeaksi käyttää unionin oikeuteen perustuvaa oikeutta saada täysi korvaus kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta.

74 Unionin tuomioistuin on todennut erityisesti, että kilpailuoikeuden alalla sovellettavat kansalliset säännökset eivät saa haitata SEUT 101 ja SEUT 102 artiklan tehokasta soveltamista ja ne on mukautettava kilpailuoikeudellisten asioiden erityispiirteisiin, jotka edellyttävät lähtökohtaisesti monitahoista tosiseikkojen ja taloudellisten seikkojen analysointia (ks. vastaavasti tuomio 20.4.2023, Repsol Comercial de Productos Petrolíferos, C-25/21, EU:C:2023:298, 60 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

75 Lisäksi on niin, että silloin kun unioni ei ole antanut asiaa koskevia säännöksiä, kunkin jäsenvaltion on annettava sisäisessä oikeusjärjestyksessään menettelysäännöt sellaisia oikeussuojakeinoja varten, joilla turvataan unionin oikeusjärjestyksestä johdetut yksityisten oikeudet, mutta jäsenvaltiot vastaavat kuitenkin siitä, että kussakin tapauksessa kunnioitetaan mainittujen oikeuksien tehokasta oikeussuojaa koskevaa oikeutta, sellaisena kuin se on taattu

perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisessä kohdassa (tuomio 19.11.2019, A. K. ym. (Ylimmän tuomioistuimen kurinpitojaoston riippumattomuus), C-585/18, C-624/18 ja C-625/18, EU:C:2019:982, 115 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen). Kuten edellä 65 kohdassa mainittiin, direktiivin 2014/104 johdanto-osan neljännessä perustelukappaleessa tarkoitetaan oikeutta tällaiseen oikeussuojaan.

76 Nyt käsiteltävässä asiassa edellä 28–33 kohdasta ilmenee, että ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin on epävarma siitä, onko kansallinen oikeuskäytäntö, jossa RDG:tä tulkitaan siten, että kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena vahinkoa kärsineet henkilöt eivät voi käyttää perintäryhmäkannetta, sopusoinnussa tehokkuusperiaatteen ja tehokasta oikeussuojaa tuomioistuimissa koskevan oikeuden kanssa.

77 Kyseinen tuomioistuin esittää tältä osin yhtäältä, että perintäryhmäkanne on ainoa oikeussuojakeino, jonka avulla tällaiset henkilöt voivat tosiasiallisesti vedota yhteisesti oikeuteensa saada vahingonkorvausta. Toisaalta on niin, että vaikka tällaisilla henkilöillä on mahdollisuus nostaa vahingonkorvauskanne omissa nimissään ja omaan lukuunsa, tällainen mahdollisuus ei kuitenkaan anna heille edellytyksiä käyttää kyseistä oikeutta tehokkaasti. Kun otetaan huomioon kilpailuoikeuden rikkomista koskevan yksittäisen kanteen erityinen monitahoisuus sekä menettelyn pitkä kesto ja kalleus, vahingonkärsijöillä on taipumus luopua tällaisen yksittäisen kanteen nostamisesta erityisesti silloin, kun on kyse vähäisestä vahingosta.

78 Kaikki pääasian asianosaiset ASG 2:ta lukuun ottamatta ja muut Euroopan unionin tuomioistuimen perussäännön 23 artiklan ensimmäisessä kohdassa tarkoitetut osapuolet ovat kuitenkin esittäneet unionin tuomioistuimelle toimittamissaan huomautuksissa tiettyjä täsmennyksiä joihinkin ennakkoratkaisupyynnössä esitettyihin seikkoihin.

79 Nämä asianosaiset ja muut osapuolet kyseenalaistavat siten ensinnäkin ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen toteamuksen, jonka mukaan kansallisessa oikeudessa suljetaan yksiselitteisesti pois se, että henkilöt, jotka ovat kärsineet vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena, voisivat käyttää perintäryhmäkannetta. Niiden mukaan perintäryhmäkannetta on pidetty epäasianmukaisena ainoastaan sellaisten erityisten kilpailuoikeuden alaan kuuluvien asioiden yhteydessä, joissa tällaisen kanteen nostaminen johtaisi tosiasiallisesti sellaisten RDG:n säännösten rikkomiseen, joissa kielletään oikeudellisten palvelujen tarjoajana toimiminen eturistiriitatilanteen vallitessa.

80 Toiseksi ne haluavat täsmentää toteamusta, jonka mukaan kansallisessa oikeudessa ei ole tarjolla perintäryhmäkanteelle sellaista vaihtoehtoa, jonka avulla vahingonkärsijät voisivat vedota yhteisesti oikeuteensa saada vahingonkorvausta. Yhtäältä saatavien luovuttaminen aidon factoringin muodossa eli ei pelkkänä toimeksiantona vaan siirtämällä saatava kokonaisuudessaan kolmannelle henkilölle tämän luovuttajalle välittömästi maksamaa rahamääräistä vastiketta vastaan ja toisaalta kantajien yhteenliittymä, joka muodostuu useiden kantajien yhteisestä kanteesta, joka mahdollistaa muun muassa niille aiheutuneen vahingon määrittämisen yhteisillä arvioinneilla ja asiantuntijalausunnoilla, ovat niiden mukaan tältä osin mahdollisia ja Saksan tuomioistuinkäytännössä hyväksyttyjä vaihtoehtoja kilpailuoikeutta koskevissa riita-asioissa.

81 Kolmanneksi ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen näkemys, jonka mukaan vahingonkärsijät ovat taipuvaisia olemaan käyttämättä oikeuttaan vahingonkorvaukseen, jos siihen voidaan vedota vain yksittäisellä kanteella, on nyt käsiteltävässä asiassa kyseenalainen kyseessä olevien sahayritysten yksittäisten saatavien suuruuden vuoksi, mistä syystä niiden mahdollinen haluttomuus tämäntyyppisen kanteen käyttämiseen on asetettava mittasuhteisiinsa.

82 Tältä osin on mainittava, että yksinomaan ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen tehtävänä on tarkistaa, johtaako kansallisen oikeuden tulkinta, jossa suljetaan pois perintäryhmäkanteen käyttäminen kilpailuoikeuden alaan kuuluvissa riita-asioissa, siihen, että unionin oikeudessa kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena vahinkoa kärsineille henkilöille myönnetyn vahingonkorvausoikeuden käyttäminen tehdään mahdottomaksi tai kohtuuttoman vaikeaksi ja että niiltä viedään tehokas oikeussuoja.

83 Sen on kuitenkin tässä yhteydessä otettava huomioon kaikki merkitykselliset seikat, jotka liittyvät kansallisessa oikeudessa annettuihin yksityiskohtaisiin sääntöihin tällaisesta rikkomisesta aiheutuneen vahingon korvaamista koskevan oikeuden käyttämisestä (ks. analogisesti tuomio 28.3.2019, Cogeco Communications, C-637/17, EU:C:2019:263, 45 kohta).

84 Niinpä ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on vain siinä tapauksessa, että se tällaisen tarkistuksen jälkeen katsoo yhtäältä, että kansallisessa oikeudessa säädetyillä perintäryhmäkanteelle vaihtoehtoisilla kollektiivisilla mekanismeilla ei voida tehokkaasti toteuttaa henkilöiden tai henkilöryhmien, jotka vaativat korvausta kilpailuoikeutta rikkomalla väitetysti aiheutetusta vahingosta – eli tässä tapauksessa kyseessä olevien sahayritysten –, oikeutta, ja toisaalta, että kansallisessa oikeudessa säädetyn yksittäisen kanteen käyttämisen edellytykset tekevät korvauksen saamista koskevan oikeuden käyttämisestä mahdotonta tai kohtuuttoman vaikeaa, mikä loukkaa vahingonkärsijöiden oikeutta tehokkaaseen oikeussuojaan tuomioistuimissa, todettava, että kansallinen oikeus, tulkittuna siten, että tällainen perintäryhmäkanne on poissuljettu, ei vastaa edellä 71–75 kohdassa mainittuja unionin oikeudessa asetettuja vaatimuksia.

85 Tässä yhteydessä on korostettava, että on totta, että kun otetaan huomioon kilpailuoikeudellisten asioiden erityispiirteet ja varsinkin se edellä 74 kohdassa mainittu seikka, että vahingonkorvauskanteen nostaminen kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena edellyttää lähtökohtaisesti monitahoista tosiseikkojen ja taloudellisten seikkojen arviointia, se, että kansallisessa oikeudessa on säädetty mekanismeista, joilla yksittäisiä vaateita voidaan yhdistää, on omiaan helpottamaan sitä, että vahingonkärsijät käyttävät oikeuttaan korvaukseen. Erityisesti tällaisilla mekanismeilla voidaan edesauttaa itsenäisten vahingonkorvauskanteiden, joiden tueksi ei ole olemassa kilpailuviranomaisen lopullista toteamusta kilpailusääntöjen rikkomisesta, käyttämistä.

86 Tällaisille vahingonkorvauskanteille ominaisten monitahoisuuden ja menettelyn kustannusten perusteella ei kuitenkaan voida vielä päätellä, että vahingonkorvausoikeuden käyttäminen yksittäisen kanteen avulla olisi tehty käytännössä mahdottomaksi tai kohtuuttoman vaikeaksi siten, että ilman kilpailuoikeuden rikkomisen seurauksena vahinkoa kärsineiden henkilöiden yksilöllisten vaatimusten yhdistämisen mahdollistavia mekanismeja vahingonkärsijöiltä vietäisiin oikeus tehokkaaseen oikeussuojaan tuomioistuimissa. Ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin voi nimittäin tehdä tällaisen päätelmän vain, jos se voi kaikkien yksittäistapaukselle ominaisten oikeudellisten seikkojen ja tosiseikkojen arvioimisen jälkeen päätyä siihen, että kansalliseen oikeuteen liittyvät konkreettiset seikat ovat todellakin esteenä tällaisten yksittäisten kanteiden nostamiselle.

87 On lisättävä, että vaikka kyseinen tuomioistuin toteaisi, että perintäryhmäkannetta koskeva mekanismi on pääasian tilanteessa ainoa menettelyllinen keino, jonka avulla kyseessä olevat sahayritykset voivat tehokkaasti vedota oikeuteensa saada korvausta vahingosta, jonka väitetään liittyvän kyseessä olevaan kartelliin, tällaisella toteamuksella ei olisi vaikutusta sellaisten kansallisten säännösten soveltamiseen, joilla yksityisten suojaamisen tarkoituksessa säännellään

perintäpalvelujen tarjoajien toimintaa muun muassa tällaisten palvelujen laadun ja palveluntarjoajien saamien korvausten objektiivisuuden ja oikeasuhteisuuden takaamiseksi sekä eturistiriitojen ja väärinkäytösten välttämiseksi.

88 Päätelmistä, jotka voidaan tehdä siitä, että ennakkoratkaisua pyytänyt tuomioistuin mahdollisesti toteaa ristiriidan tehokasta oikeussuojaa tuomioistuimissa koskevan periaatteen kanssa, on mainittava, että edellä 60 ja 64 kohdasta ilmenee, että direktiivin 2014/104 3 artiklan 1 kohtaan kodifioitu oikeus täyteen korvaukseen kilpailuoikeuden rikkomisesta aiheutuneesta vahingosta seuraa SEUT 101 artiklan 1 kohdalle tunnustetusta välittömästä vaikutuksesta.

89 Unionin tuomioistuin on lisäksi täsmentänyt, että perusoikeuskirjan 47 artikla riittää itsessään eikä sitä täydy täsmentää unionin oikeuden tai kansallisen oikeuden säännöksillä, jotta yksityiset saisivat oikeuden, johon he voivat vedota sellaisenaan (tuomio 17.4.2018, Egenberger, C-414/16, EU:C:2018:257, 78 kohta ja tuomio 20.2.2024, X (Irtisanomisperusteiden puuttuminen), C-715/20, EU:C:2024:139, 80 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

90 Vakiintuneen oikeuskäytännön mukaan unionin oikeuden ensisijaisuutta koskevalla periaatteella velvoitetaan kansallinen tuomioistuin, jonka tehtävänä on toimivaltansa rajoissa soveltaa unionin oikeussääntöjä, varmistamaan silloin, kun se ei voi tulkita kansallista säännöstöä unionin oikeuden vaatimusten mukaisesti, unionin oikeuden vaatimusten täysi vaikutus käsiteltäväkseen saatetussa asiassa jättäen tarvittaessa omasta aloitteestaan soveltamatta kaikkea sellaisen unionin oikeussäännön, jolla on välitön oikeusvaikutus, kanssa ristiriidassa olevaa, myös myöhempää kansallista lainsäädäntöä tai käytäntöä ilman, että sen olisi pyydettävä tai odotettava, että kyseinen kansallinen lainsäädäntö tai käytäntö ensin poistetaan lainsäädäntöteitse tai jollakin muulla perustuslain mukaisella keinolla (ks. vastaavasti tuomio 24.6.2019, Popławski, C-573/17, EU:C:2019:530, 57 ja 58 kohta ja tuomio 25.1.2024, Em akaunt BG, C-438/22, EU:C:2024:71, 37 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

91 Niinpä ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on edellä 84 kohdassa tarkoitetussa tilanteessa ensin määritettävä koko kansallinen oikeus huomioon ottaen ja siinä tunnustettuja tulkintamenetelmiä soveltamalla, onko sen mahdollista antaa merkityksellisille RDG:n säännöksille unionin oikeuden vaatimuksia vastaava tulkinta, soveltamatta kuitenkaan kyseisiä säännöksiä contra legem (ks. analogisesti tuomio 22.6.2022, Volvo ja DAF Trucks, C-267/20, EU:C:2022:494, 52 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

92 Kuten edellä 79 kohdassa mainittiin, tietyt ennakkoratkaisumenettelyyn osallistuneet osapuolet ovat esittäneet, että pääasiassa kyseessä olevissa kansallisissa säännöksissä ei suljeta yksiselitteisesti pois perintäryhmäkannetta koskevan mekanismin käyttämistä kilpailuoikeuden alaan kuuluvissa asioissa ja että eräät kansalliset tuomioistuimet ovat tulkinneet niitä siten, että kyseistä mekanismia voidaan käyttää tietyssä yksittäistapauksessa, kunhan tarjottavien palvelujen laadun, palveluntarjoajan saaman korvauksen asianmukaisuuden ja palveluntarjoajaa koskevan intressiristiriidan välttämisen takaamiseksi asetetut edellytykset täyttyvät.

93 Vain siinä tapauksessa, että mainittujen säännösten tulkitseminen unionin oikeuden kanssa sopusoinnussa olevalla tavalla ei ole mahdollista, ennakkoratkaisua pyytäneen tuomioistuimen on jätettävä soveltamatta niitä (ks. vastaavasti tuomio 21.1.2021, Whiteland Import Export, C-308/19, EU:C:2021:47, 63 kohta oikeuskäytäntöviittauksineen).

94 Toiseen ja kolmanteen kysymykseen on kaiken edellä esitetyn perusteella vastattava, että SEUT 101 artiklaa, luettuna yhdessä direktiivin 2014/104 2 artiklan 4 alakohdan, 3 artiklan 1 kohdan ja 4 artiklan sekä perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisen kohdan kanssa, on tulkittava siten, että ne ovat esteenä sellaiselle kansallisen lainsäädännön tulkinnalle, jonka seurauksena henkilöt, joille väitetään aiheutuneen vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisesta, eivät voi siirtää oikeuttaan korvaukseen oikeudellisten palvelujen tarjoajalle, jotta tämä voisi vedota niihin yhteisesti itsenäisellä vahingonkorvauskanteella, jos

– kansallisessa oikeudessa ei säädetä mistään muusta mahdollisuudesta yhdistää tällaisten vahinkoa kärsineiden henkilöiden yksittäiset vaatimukset siten, että tällaisten korvauksen saamista koskevien oikeuksien käyttämisen tehokkuus varmistetaan, ja jos

– yksittäisen vahingonkorvauskanteen nostaminen on – kun otetaan huomioon kaikki käsiteltävän asian olosuhteet – kyseisten henkilöiden kannalta mahdotonta tai kohtuuttoman vaikeaa, minkä seurauksena heiltä viedään oikeus tehokkaaseen oikeussuojaan.

Jos kansallinen tuomioistuin ei voi tulkita kyseistä kansallista lainsäädäntöä unionin oikeuden vaatimuksia vastaavalla tavalla, kyseisissä unionin oikeuden säännöksissä ja määräyksissä edellytetään, että kansallinen tuomioistuin jättää soveltamatta mainittua kansallista lainsäädäntöä.

Oikeudenkäyntikulut

95 Pääasian asianosaisten osalta asian käsittely unionin tuomioistuimessa on välivaihe kansallisessa tuomioistuimessa vireillä olevan asian käsittelyssä, minkä vuoksi kansallisen tuomioistuimen asiana on päättää oikeudenkäyntikulujen korvaamisesta. Oikeudenkäyntikuluja, jotka ovat aiheutuneet muille kuin näille asianosaisille huomautusten esittämisestä unionin tuomioistuimelle, ei voida määrätä korvattaviksi.

Näillä perusteilla unionin tuomioistuin (suuri jaosto) on ratkaissut asian seuraavasti:

SEUT 101 artiklaa, luettuna yhdessä tietyistä säännöistä, joita sovelletaan jäsenvaltioiden ja Euroopan unionin kilpailuoikeuden säännösten rikkomisen johdosta kansallisen lainsäädännön nojalla nostettuihin vahingonkorvauskanteisiin, 26.11.2014 annetun Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivin 2014/104/EU
2 artiklan 4 alakohdan, 3 artiklan 1 kohdan ja 4 artiklan sekä Euroopan unionin perusoikeuskirjan 47 artiklan ensimmäisen kohdan kanssa,

on tulkittava siten, että

ne ovat esteenä sellaiselle kansallisen lainsäädännön tulkinnalle, jonka seurauksena henkilöt, joille väitetään aiheutuneen vahinkoa kilpailuoikeuden rikkomisesta, eivät voi siirtää oikeuttaan korvaukseen oikeudellisten palvelujen tarjoajalle, jotta tämä voisi vedota niihin yhteisesti vahingonkorvauskanteella, joka ei liity kilpailuviranomaisen tällaista rikkomista koskevaan päätökseen, joka on muun muassa tosiseikkojen määrittämisen osalta lopullinen ja sitova, jos

– **kansallisessa oikeudessa ei säädetä mistään muusta mahdollisuudesta yhdistää tällaisten vahinkoa kärsineiden henkilöiden yksittäiset vaatimukset siten, että tällaisten korvauksen saamista koskevien oikeuksien käyttämisen tehokkuus varmistetaan, ja jos**

– **yksittäisen vahingonkorvauskanteen nostaminen on – kun otetaan huomioon kaikki käsiteltävän asian olosuhteet – kyseisten henkilöiden kannalta mahdotonta tai kohtuuttoman vaikeaa, minkä seurauksena heiltä viedään oikeus tehokkaaseen oikeussuojaan.**

Jos kansallinen tuomioistuin ei voi tulkita kyseistä kansallista lainsäädäntöä unionin oikeuden vaatimuksia vastaavalla tavalla, kyseisissä unionin oikeuden säännöksissä ja määräyksissä edellytetään, että kansallinen tuomioistuin jättää soveltamatta mainittua kansallista lainsäädäntöä.

Allekirjoitukset